

DAVAMLI İNKİŞAFIN REGIONAL XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Tahirli F.İ.

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının doktorantı*

Məqalədə davamlı inkişaf anlayışının formalaşması, davamlı inkişaf konsepsiyasının yaranması tarixi bərdə qısa icmal verilir. Eyni zamanda davamlı inkişafa verilmiş müxtəlif təriflərdəki oxşar və fərqli cəhətlər müqayisə edilir, fikir müxtəlifliyinin yaranma səbəbləri aşkara çıxarılır. Tədqiqat prosesində davamlı inkişafın qlobal və lokal strukturu aydınlaşdırılır. Bu strukturun iyerarxiyeyi təsdiq edilir. Davamlı inkişafın ayrıca bir dövlət səviyyəsində götürülməsi və onun strukturunun qurulması məsələsi nəzərdən keçirilir. Azərbaycan respublikasında davamlı inkişafın regionları proyeksiyalanması Cənub regionu əsasında aparılır. Regionun ayrı-ayrı rayonlarında inkişaf etmiş və ya inkişaf etmə potensialı yüksək olan sahələr təyin edilir. Davamlı inkişafın regionun rayonları üzrə qurulması məsələləri qismən təhlilə cəlb olunur.

Açar sözlər: *davamlı inkişaf, region, davamlı inkişaf məqsədləri, ekologiya, iqtisadi artım*

Müasir dövrdə davamlı inkişaf ictimai-siyasi, iqtisadi və sosial sahələrin hər birində diqqət mərkəzinə çəkilmişdir. İnsan və ictimai həyatın bütün mərhələlərində davamlı inkişafın təmin edilməsi qlobal və ümumi bir məqsədə xidmət göstərir. Bütün sahələrdə davamlı inkişafa nail olunması ayrılıqda götürülmüş bir ölkənin, bir regionun deyil, ümumilikdə bəşəriyyətin rifahına xidmət edəcəkdir.

Davamlı inkişaf konsepsiyasının yaranması və təkamülü artıq yarım əsrdən artıq bir dövrü əhatə edir. İlk dəfə “Davamlı inkişaf” termini Stokholmda keçirilmiş ətraf mühit üzrə I Ümumdünya Konfransında istifadə edilmişdir.

BMT-nin XVII Baş Məclisi «Ekoloji inkişaf və təbiətin mühafizəsi» adlı xüsusi qətnamə qəbul etmiş və bu sənəddə təbiətin mühafizəsi təşkilata üzv olan dövlətlərin bilavasitə vəzifəsi kimi qeyd olunmuş, təbii ehtiyatların qorunub saxlanması üzrə tədbirlər iqtisadi inkişafı paralel aparılması vurğulanmışdır.

Davamlı inkişafa həsr olunmuş BMT-nin üç konfransı (Stokholm -1972; Rio-de Janeyro -1992; Rio-de Janeyro - 2012), bir ümumdünya sammiti (Yoxannesburq -2002), bir Baş Assambleya toplantısı (Nyu-York -2015) və bir ümumdünya iqtisadi forumu (Davos -2018) əslində inklüziv davamlı inkişafa keçid mərhələsi rolunu oynamışdır [1, s.42-43].

Bəşəriyyəti gələcək təhlükədən xilas etmək yollarının axtarılmasına diqqətin artırılması bu sahədə yeni araşdırmalara təkan verdi. BMT-nin 1984-cü ildə keçirilmiş Baş Assambleyasında ətraf mühit və inkişaf üzrə xüsusi komissiyanın yaradılması ilə bağlı qərar qəbul olundu. Q.X.Bruntlanın (Norveç) sədrliyi altında işləyən komissiya «Bizim ümumi gələcəyimiz» adlanan məruzə hazırladı. Bu məruzədə ətraf mühitə ziyan vurmeyən davamlı inkişaf (sustainable development) konsepsiyası irəli sürdü. Konsepsiyanın əsas mahiyyətini belə ifadə etmək olar: İnsan cəmiyyəti istehsal, demoqrafiya prosesləri və başqa qüvvələrlə planetimizin ekosferasına güclü təzyiq göstərir və onu sıradan çıxarır. Yalnız davamlı inkişaf yoluna keçməklə mövcud tələbatları ödəmək, gələcək nəsillər üçün təminat yaratmaq olar [2, s.14].

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının təşəbbüsü ilə 1992-ci ildə Rio-de-Janeyro şəhərində keçirilmiş ətraf mühit və inkişaf üzrə II Ümumdünya konfransda 179 dövlətin nümayəndələri bəyanat qəbul etdi və «XXI əsrin Gündəliyi» adlanan sənədi təsdiqlədi. Beynəlxalq ekoloji təşkilatların proqram sənədinə çevrilmiş Gündəlikdə "Davamlı inkişaf" konsepsiyası prioritet kimi müəyyənləşdirildi və 40 il ərzində yerinə yetirilməsi tövsiyə edildi [3].

«XXI əsrin Gündəliyi» biosferin dayanıqlılığı qanunlarından irəli gələn dəhlizlərin (biosferin təsərrüfat tutumlarının) elə bir çərçivəsini və baza problemlərini müəyyənləşdirir ki, onlar qabaqcadan sivilizasiya üçün təyin olunmuş məhdudiyət və qadağaları özündə əks etdirməsin. Rio-de-Janeyro 1992-ci il Konfransının iştirakçılarının fikrincə davamlı inkişafa yanaşmaları dövlətin özü müəyyən etməli və öz daxili normativ hüquqi aktlarında təsbit etdirməlidir.

Göründüyü kimi, davamlı inkişaf konsepsiyası ilk dövrlərdə müasir sivilizasiya üçün müəyyən nəzəri təhlükə şəklində mövcud olan ekoloji fəlakətin qarşısının alınması formasında qəbul olunmuşdur. Belə bir ekoloji fəlakətin əhalinin artımı nəticəsində tükənən sərvətlərin sürətlə istifadə olunması, eləcə də ətraf mühitin çirklənməsi nəticəsində meydana çıxması proqnozlaşdırılmışdı.

Davamlı inkişaf anlayışının ilk rəsmi tərifini 1984-cü ildə BMT Baş Assambleyasının təşəbbüsü ilə yaradılmış Ətraf mühit və inkişaf üzrə Beynəlxalq Komissiyanı (Bruntland komissiyası) 1987-ci ildə "Bizim ümumi gələcəyimiz" adı altında təqdim etdiyi hesabatda verilmişdir: "Davamlı inkişaf çağdaş nəsillərin tələbatlarının ödənilməsinin elə formasıdır ki, gələcək nəsillərin öz tələbatlarını ödəməsi təhlükə altında qalmır" [4]. Burada əsas diqqət insanların tələbatlarının ödənilməsinə yönəldilmişdir.

Davamlı inkişaf (Sustainable Development) – indiki nəsillərin inkişafını təmin edən və gələcək nəsillərin inkişaf imkanlarını əngəlləməyən inkişafdır" [1, s.158].

Davamlı inkişafın əsas təminatçısı, aparıcı qüvvəsi, lokomotivi iqtisadi tərəqqidir. Ona görə də hər bir ölkədə davamlı inkişafa nail olmaq üçün ilk növbədə iqtisadi tərəqqini təmin etmək lazım gəlir. Davamlı inkişaf konsepsiyasının iqtisadi izahı daha çox onunla əlaqədardır ki, ümumi kapital (insan və təbii kapital, insanlar tərəfindən yaradılan və sosial kapital) azalmadan bir nəsilə digərinə ötürülür. Beləliklə, araşdırmalardan aydın olur ki, davamlı inkişaf və ya davamlı iqtisadi inkişafın əsas səciyyəvi xüsusiyyətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- zaman keçdikcə, səmərəlilik və tələbat azalmır;
- resurslardan istifadə elə təşkil edilir ki, zaman keçdikcə, sənaye istehsalı üçün imkanlar azalmır;
- təbii resurslar zaman keçdikcə, azalmır;
- resursların istifadəsindən əldə edilən gəlirlər zaman keçdikcə, azalmır;
- zaman keçdikcə, ekosistemin stabilliyinin minimal şərtləri təmin edilir.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin davamlı inkişaf konsepsiyasının banisi və onun birinci mərhələsini uğurla həyata keçirən ulu öndər Heydər Əliyev olmuşdur. 1993-cü ilin iyun ayının 15-də, xalqın çağırışı ilə hakimiyyətə gəlmiş Heydər Əliyev parlamentdəki ilk çıxışında göstərmişdi ki, “Siyasətdə və iqtisadiyyatda sərbəstlik, hüriyyət, insan azadlığı, insan haqlarının qorunması və sərbəst iqtisadiyyat, bazar iqtisadiyyatı prinsipləri bərqərar olmalıdır”. “İstədiyimiz məqsədlərə çatmaq üçün vəzifə, iqtisadiyyatın bütün sahələrində islahatlar aparmaqdan və bu islahatlar vasitəsi ilə Azərbaycanın mövcud iqtisadiyyatını, sərbəst iqtisadiyyat prinsipləri əsasında irəlilətməkdən ibarətdir” [5]

1993-cü ilin payızından başlayaraq, Heydər Əliyev, Azərbaycan Prezidenti kimi, iqtisadi tənəzzülün qarşısının alınması və dirçəlişin təmin olunması üçün ciddi səylər göstərmişdir. Ölkənin 90-cı illərdəki ağır iqtisadi vəziyyətdən çıxarmaq, dirçəlişi təmin etmək üçün ilk növbədə xarici investisiyaların cəlb edilməsi lazım gəlirdi. Məhz bu dövrdə dünyanın qabaqcıl transmilli korporasiyalarının neft yataqlarının istifadəsi layihəsinə cəlb edildi. Nəticədə Azərbaycanda, geniş miqyaslı iqtisadi islahatlar artıq 1995-ci ildən həyata keçirilməyə başlandı.

Əsas makroiqtisadi parametrlərin Heydər Əliyev dövründəki dinamikası, Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf xüsusiyyətlərini göstərir. 1996-cı ildən başlayan yüksəliş ardıcıl davamlılığını seçilir. Ümumi daxili məhsul (ÜDM) istehsalı 1995-ci ildəki 2133,8 mln. manatdan 2000-ci ildə 4718,2 mln. manata qədər yüksəlmişsə, 2005-ci ildə bu göstərici 12522,5 mln. manata çatdı.

Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən əsası qoyulan Azərbaycan Respublikasının davamlı inkişafının irəli aparılması işini Prezidenti İlham Əliyev davam etdirmişdir. Onun rəhbərliyi altında ölkəmiz “stabillikdən inkişafa doğru” tərəqqi yoluna qədəm qoymuşdur. Bunu 2003-2008 illərdəki və bundan sonrakı siyasət bariz şəkildə təsdiq edir. Böyük neft gəliri erasının başlaması ilə iqtisadi

di siyasətdə ciddi dəyişiklər baş vermişdir. Bu dövrdə əhalinin yoxsulluq səviyyəsi aşağı düşmüşdür. Həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün müxtəlif proqramların həyata keçirilməsinə başlanmışdır. İşsizliyin aşağı salınması üçün 2003-cü ildən beşillik hədəflər nəzərdə tutulmuş; regionlarının sosial-iqtisadi inkişafında tarazlığın təmin olunması məqsədləri qoyulmuş; antiinflasiya siyasəti və dövlət büdcəsinin inkişafının tənzimlənməsi istiqamətində əsaslı işlər aparılmışdır. Təbii ki, sadalananlar fəaliyyətin bütün istiqamətlərini əhatə etmir. Bununla belə, onlar davamlı və stabil dinamikəli inkişaf siyasətini şərtləndirən mühüm amillər hesab olunmalıdır. Göstərilən istiqamətlərdəki ardıcıl işlər Azərbaycanda 2003-2008-ci illərdə əvvəlki 8-10 ildə qazanılmış uğurların möhkəmləndirilməsi və dərinləşdirilməsi dövrünə çevrilmişdir.

2003-2008-ci illərdə dünyada dərinləşən maliyyə böhranının təsiri nəticəsində bir çox aparıcı ölkələrin iqtisadiyyatında yaranan durğunluğa baxmayaraq, Azərbaycanda iqtisadi inkişaf davam etmişdir. Dünya iqtisadiyyatı 2003-cü illə müqayisədə, ümumilikdə 25,4 faiz, o cümlədən ABŞ-da 13,3 faiz, Avropa İttifaqında 13,7 faiz, MDB ölkələrində 45,4 faiz, Çində 66,5 faiz artdığı halda, Azərbaycan iqtisadiyyatı 2,6 dəfə artmışdır. 2008-ci ildə ÜDM-in real həcmi 2003-cü illə müqayisədə, 2,6 dəfə artaraq 38 milyard manat olmuş, o cümlədən qeyri-neft sektoru 1,8 dəfə, neft sektoru isə 4,1 dəfə artmışdır. ÜDM-də özəl sektorun payı 2008-ci ildə 84,5 faiz təşkil etmişdir. İl ərzində ÜDM-in real artımı 10,8 faiz, o cümlədən neft sektoru üzrə 7 faiz, qeyri-neft sektoru üzrə isə 15,7 faiz olmuşdur. ÜDM-ün adambaşına düşən nominal həcmi 2003-cü ilə nisbətən 5 dəfə artaraq 4.440 manat təşkil etmişdir. İqtisadi yüksəlişin əsas bazası olan sənaye sahəsində 2008-ci ildə istehsal olunmuş məhsulun həcmi 28 milyard manat təşkil etməklə, il ərzində 7 faiz, son beş ildə isə 2,5 dəfə artmışdır.

Akademik U. Ələkbərov inklüziv inkişafın idarə olunması probleminə həsr etdiyi monoqrafiyada ölkənin inklüziv inkişafının ümumi indikatorlarını təyin etmiş, Azərbaycanda inklüziv inkişaf indeksinin artımını təmin edən əsas göstəricilərini müəyyənləşdirmiş, respublikada inklüziv inkişafın iqtisadi indikatorlarının formalaşmasını araşdırmış, 20 ilə yaxın dövr ərzində (1999 – 2017) Azərbaycanda adambaşına düşən ÜDM-in artım dinamikasının diaqramını qurmuşdur. Müəllif qeyd olunan dövrün müxtəlif zaman kəsiklərində yoxsulluq səviyyəsinin aşağı salınması, insan potensialının inkişafı, əhali arasında gəlirin bölünməsi xarakteri, demoqrafik struktur və digər məsələləri tədqiq etmişdir [6, s.137-167]

Sosial siyasət davamlı inkişafın vacib elementlərindən biridir. Dünya bankının verdiyi məlumata görə yoxsulluq səviyyəsi 5%-dir. Azərbaycanda yoxsulluq səviyyəsinin göstəriciləri ölkəmizin inkişafını və siyasətimizin yüksək nəticələrini göstərir. Ölkəmiz o göstəriciləri qısa bir zamanda 49%-dan 5%-ə salmışdır. Davos forumunun hesabatlarına görə, Azərbaycan sosial inkişaf

naminə iqtisadi potensialından ən effektiv istifadə edən ölkədir. Bu fakt Davos forumunun prezidenti, professor Klaus Schwabın araşdırmalarında da təsdiqini tapmışdır.

Davamlı inkişafın əhatə etdiyi struktur qlobal və lokal ola bilər. Qlobalıq bu problemin bəşəriyyət üçün prioritetindən irəli gəlir. Davamlı inkişafa yalnız dünyanın bir yerində, bir dövlətində nail olmaq problemin həllinə aparıb çıxarmır. Çünki bütün dünyada təbii sərvətləri qorumaq, resurslardan normal istifadə etmək, onları tükətmək deyil, artırmağın qayğısına qalmaq lazım gəlir. Əlbəttə, bu halda söhbət tükənən ehtiyatlardan getmir. Bu münasibət müəyyən resursları istifadə etməklə onları yenidən bərpası imkanlarını nəzərə almağı əhatə edir.

“Sivilizasiyanın müasir mərhələsi inkişaf proseslərinin idarə edilməsi üzrə dövlət siyasətinin ölkənin təhlükəsizliyi və tərəqqisinin başlıca faktoru olmasından xəbər verir. Beynəlxalq müqayisələr deməyə əsas verir ki, bu faktor ölkənin uğurlu inkişafı baxımından həlledici rol oynayır”[1, s.3]. Göründüyü kimi, davamlı inkişaf konsepsiyasının məkan səviyyəsində lokallaşmasında strukturca ikinci mövqedə konkret ölkəni də qoymaq olar. Bununla belə, hazırkı bölgü sistemi strukturda qitə səviyyəsini də nəzərə almağı tələb edir. Beynəlxalq münasibətlər sistemi müxtəlif dövlətlərin ictimai, iqtisadi həyatın ayrı-ayrı sahələrində əməkdaşlığını reallığa çevirmişdir. Odur ki, davamlı inkişaf belə birliklər üzrə də həyata keçirilə bilər.

Fikrimizcə, davamlı inkişaf hər bir dövlət üçün konkret iqtisadi-siyasi sahədir. Hər bir dövlət özünün davamlı inkişaf konsepsiyasını hazırlamaq məcburiyyətindədir. Konkret dövlət formatında davamlı inkişaf strukturca ümumi olub regionları əhatə edəcəkdir. Bu halda hər bir regionun spesifik davamlı inkişaf konsepsiyası yaradılmalı və bu konsepsiyalar həmin dövlətin davamlı inkişaf konsepsiyasında birləşməlidir.

Davamlı inkişaf siyasəti və onun əsasında duran davamlı inkişaf konsepsiyası hər hansı bir dövlətin regionlarına proyeksiyalandırılı bilər. Bu halda regionların, xüsusi halda bir regionun davamlı inkişafı nəzərdə tutulur. Burada da struktur iyerarxiya qurmaq mümkündür. Konkret regiona daxil olan hər bir rayon üzrə davamlı inkişaf konsepsiyasını hazırlamaq mümkündür. Coğrafi-iqtisadi regionlaşdırma müxtəlif kriteriyalara əsaslanır və burada əsas meyarlar ərazi, əhalinin tərkibi, istehsal, resurslar və infrastrukturunu nəzərdə tutur.

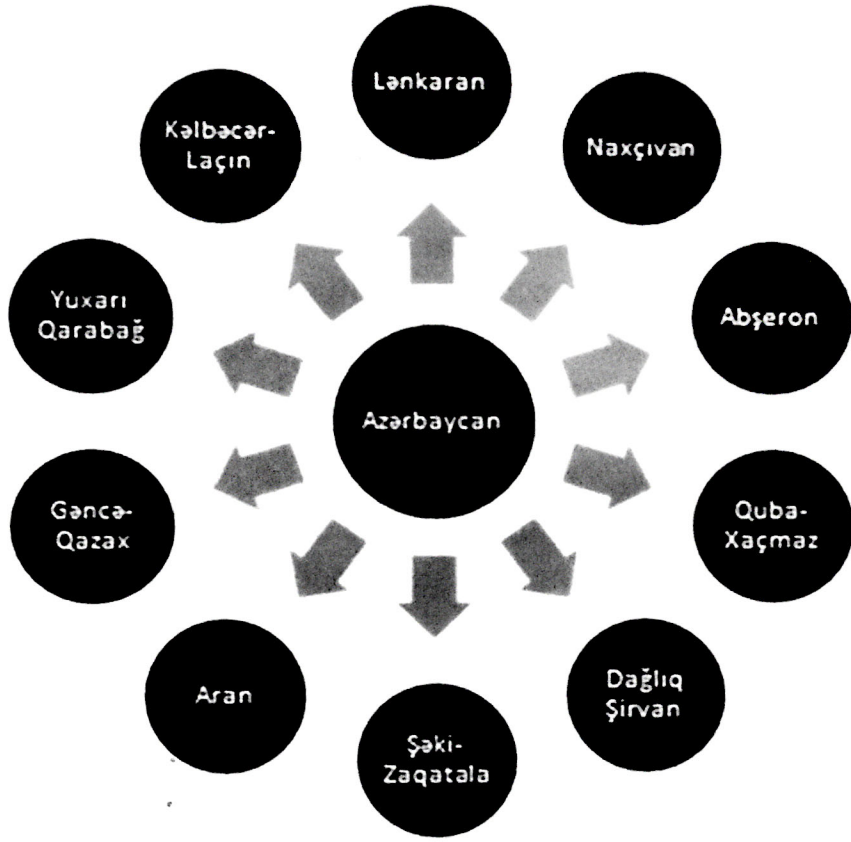
Azərbaycan Respublikası son illər sosial və iqtisadi inkişaf sahələrində kifayət qədər nailiyyətlər əldə etmişdir ki, bu da milli və beynəlxalq sənədlərdə öz əksini tapmışdır. Sosial və iqtisadi sahələrdəki nailiyyətlərin artmasının davamlı olması ölkədə vacib şərt kimi qəbul edilmişdir. Ölkənin ekoloji strategiyası ətraf mühitin qorunması sahəsində fəaliyyətin koordinasiyasının gücləndirilməsi yolu ilə milli, beynəlxalq və regional səviyyələrdə təbii ehtiyatların mühafizəsinə, elmə əsaslanan inkişaf prinsiplərinin tətbiqinə, indiki və gələcək

nəsillərin maraqlarının təmin edilməsinə, ölkənin iqtisadi və insan ehtiyatlarının istifadəsində davamlılığın təmin olunmasına yönəlmişdir.

Davamlı inkişaf bütün sahələrə nüfuz edir və etməlidir. Azərbaycan Respublikasının ekoloji siyasətə dair ilk sənəd kimi "Davamlı inkişaf" prinsiplərinə əsaslanan "Azərbaycan Respublikasının ekoloji Konsepsiyası"nı qeyd etmək olar. Bu konsepsiyada respublikamız üçün ətraf mühitin mühafizəsi baxımından üstün əhəmiyyətli olan problemlərin həlli üzrə əsas prinsiplər öz əksini tapmışdır. 1996-cı ildə hazırlanmış "Azərbaycan Respublikasının Ətraf mühitinin vəziyyətinə dair" Milli Məruzədə ölkəmizin ekoloji siyasəti daha da təkmilləşdirilmiş qaydada ictimaiyyətə təqdim edildi və bunun əsasında 1998-ci ildə "Ətraf mühitin mühafizəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı" hazırlanaraq aktual ekoloji problemlərin istiqamətləri əsasında birinci dərəcəli layihələr müəyyənləşdirildi.

1994-cü ildə imzalanmış və Azərbaycan Respublikasının tarixində yeni mərhələnin əsasını qoyan "Əsrin müqaviləsi"nin icrasına başlanılması xarici investisiyaların ölkəyə cəlb olunmasına güclü təkan vermişdir. Uğurlu neft strategiyasının həyata keçirilməsi nəticəsində ilbəl artan neft və qaz gəlirlərini qeyri-neft sektoruna yönəltməklə iqtisadiyyatın tarazlı inkişafına nail olmaq son illər Azərbaycan dövlətinin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri olmuşdur. Bu baxımdan regionların inkişafının sürətləndirilməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin başlıca hədəflərindən biri kimi müəyyənləşdirilmişdir. Regionlarda mövcud olan əmək ehtiyatlarından, təbii və iqtisadi potensialdan səmərəli istifadə etmək, iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişafını sürətləndirmək və aqrar sektorda islahatları dərinləşdirmək, əhalinin məşğulluğunu artırmaq, yoxsulluğun səviyyəsini azaltmaq, infrastrukturunu yeniləmək, əlverişli investisiya şəraiti, müasir tipli müəssisələr, yeni iş yerləri yaratmaq istiqamətində sistemli tədbirlər dövlət proqramları çərçivəsində həyata keçirilir.

Məlumdur ki, 1930-cu ildə Azərbaycanda qəza bölgüsü ləğv edildi və indiyədək mövcud olan rayon inzibati ərazi bölgüsünə keçildi. Hazırda Azərbaycanda 66 kənd rayonu və 13 şəhər rayonu (bunun 11-i Bakıda, 2-si isə Gəncədədir) var. Təbii şəraitinə görə, Azərbaycan 5 təbii fiziki-coğrafi vilayətdən, təsərrüfat xüsusiyyətinə görə isə 10 iqtisadi rayondan ibarətdir. Lənkəran, Naxçıvan və Aran (və ya Kür-Aran) fiziki-coğrafi vilayətləri eyni adlı iqtisadi rayonları yaradır. Böyük Qafqaz vilayəti daxilində – 4, Kiçik Qafqaz vilayəti daxilində isə – 3 iqtisadi rayon yerləşib.

Azərbaycanda və onun regionlarında bu və ya digər sahənin davamlı inkişafı bütövlükdə regionların inkişafından asılıdır. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının (2004-2008-ci illər)” icrası nəticəsində ölkədə makroiqtisadi göstəricilərin səviyyəsində yüksək artım əldə edilmiş, beş il ərzində Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) real həcmi 2,6 dəfə artaraq 38 milyard manata çatmış, ÜDM-in adambaşına düşən nominal həcmi 5 dəfə artaraq 4440 manat təşkil etmişdir. Qeyri-neft sektoru 1,8 dəfə artmış, 2008-ci ilin yekunlarına görə ÜDM-də qeyri-dövlət sektorunun payı 84,5 faiz təşkil etmişdir. Ölkə sənayesində 2,5 dəfə, kənd təsərrüfatında isə 25,2 faiz artım olmuşdur. 2003-cü illə müqayisədə 2008-ci ildə əhalinin gəlirləri 4 dəfə artmış, yoxsulluq səviyyəsi 13,2 faizədək azalmışdır. Ölkə iqtisadiyyatının inkişafına bütün maliyyə mənbələri hesabına əsas kapitalla qoyulmuş investisiyanın həcmi beş ildə 33,5 milyard manat təşkil etmiş, bunun 53,2 faizi daxili, 46,8 faizi isə xarici investisiyalar olmuşdur. Bu dövr ərzində regionlara yönəldilmiş dövlət investisiyalarının ümumi məbləği 6,8 milyard manata yaxın olmuşdur. Qeyri-neft sektoruna qoyulan investisiyanın həcmi beş ildə 6,2 dəfə artmış və ümumi investisiyaların strukturunda onun xüsusi çəkisi 2003-cü ildəki 26,8 faizdən 2008-ci ildə 69 faizə çatmışdır. 2004-2008-ci illərdə dövlət investisiyalarının həcmində artması regionlarda infrastruktur, kommunal, sosial və turizm xidməti obyektlərinin tikintisinin bir neçə dəfə artmasına və xidmət sektorunda keyfiyyətin yüksəlməsinə təkan vermişdir.

“Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” əvvəlki proqramın davamı olaraq ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsinə, iqtisadiyyatın diversifikasiyasına, tarazlı regional və davamlı sosial-iqtisadi inkişafa, əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına nail olmaq məqsədi daşıyır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2009-cu il 14 aprel tarixli 80 nömrəli Fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 11 fevral tarixli 24 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının (2004-2008-ci illər)” məntiqi davamı olaraq hazırlanmış sənəddə ölkə regionlarının inkişafı sahəsində əldə olunmuş nailiyyətlərin daha da möhkəmləndirilməsi, başlanmış inkişaf tədbirlərinin 2009-2013-cü illərdə də davam etdirilmişdir.

Regionların hərtərəfli inkişafı sahəsində 2004-cü ildən başlanılmış məqsədyönlü siyasətin davamı olaraq “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” hazırlanmışdır. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın icrası ölkə iqtisadiyyatının inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə, makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasında, regionlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsində, yeni müəssisələrin və iş yerlərinin yaranmasında, irimiqyaslı infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsində, kommunal xidmətlərin səviyyəsinin yüksəldilməsində, nəticədə əhalinin rifah halının daha da yaxşılaşdırılmasında və yoxsulluq səviyyəsinin aşağı düşməsində müstəsna rol oynamışdır.

Dövlət proqramlarının icra olunduğu 2004–2018-ci illər ərzində ümumi daxili məhsul 3,3 dəfə, o cümlədən qeyri-neft sektoru üzrə 2,8 dəfə, sənaye üzrə 2,6 dəfə, kənd təsərrüfatı üzrə 1,7 dəfə artmışdır. Bu müddətdə həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində ölkədə 1,5 milyonu daimi olmaqla 2 milyondan çox yeni iş yeri, 100 mindən çox müəssisə yaradılmış, işsizlik 5 faizə, yoxsulluq səviyyəsi isə 5,1 faizə enmişdir. Dövlət proqramları çərçivəsində görülmüş genişmiqyaslı işlər regionların qarşıdakı illərdə də inkişafı üçün möhkəm zəmin yaratmışdır.

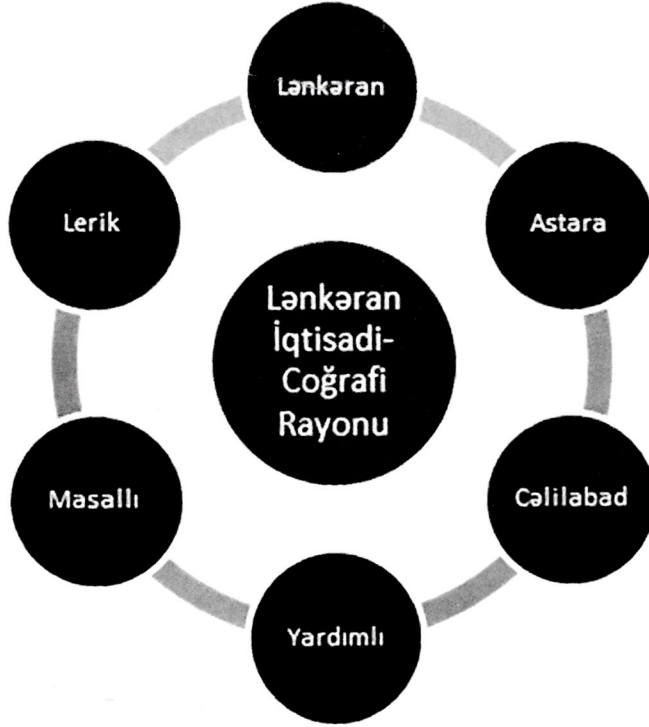
29 yanvar 2019-cu ildə “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019–2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı qüvvəyə minmişdir.

Həyata keçirilmiş və hazırda reallaşdırılan Dövlət Proqramları nəticəsində Azərbaycanda bütün infrastrukturun dünya standartlarına çatması və Avropa Birliyinin meyarlarına bərabər olmasına şərait yaradılır. Bu baxımından Dövlət Proqramlarında ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələri və regionlar üzrə bu vaxta qədər həll olunmamış bütün məsələlərin, o cümlədən bütün bölgələrdə hər bir

kəndin konkret problemlərinin, əhalini narahat edən məsələlərin prioritet vəzifə kimi həmişə qarşıya qoyulması davamlı inkişafın təmin olunmasında əsaslı rol oynamaqdadır.

Ötən dövrdə ölkənin bütün bölgələrində, o cümlədən də Cənub iqtisadi rayonunda ekoloji tarazlığı bərpa etmək, ətraf mühitin təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə bir sıra tədbirlər yerinə yetirilmişdir.

Cənub regionun sənayesi bitkiçilik və balıqçılıq məhsullarının emalına əsaslanır. Yeyinti sənayesi balıq emalı və balıq konservi, çay, meyvə-tərəvəz konservi, şərab zavodları ilə təmsil olunur. Rütubətli subtropik iqlimin və sarı torpaqların olması sitrus meyvələrin, üzümün, çayın, taxılın və tərəvəzçiliyin inkişafına imkan verir. Cənub iqtisadi rayonunun sosial-iqtisadi inkişafının müasir vəziyyətində əsaslı irəliləyiş hiss olunmaqdadır. Ölkə iqtisadiyyatında həyata keçirilmiş iqtisadi islahatlar, regionların sosial-iqtisadi inkişafı istiqamətində aparılan tədbirlər, sahibkarlığın inkişafı sahəsində görülən işlər öz müsbət nəticələrini verməyə başlamışdır. Məsələn, 2003-2011-cu illərdə Lənkəran iqtisadi rayonunun ümumi məhsul buraxılışının həcmi 4 dəfə, adambaşına düşən ümumi məhsul buraxılışının həcmi isə 3.6 dəfə artmışdır. 2011-ci ildə iqtisadi rayonun ölkə əhalisinin 9,3 faizini təşkil etdiyi halda, məhsul və xidmətlərin ümumi buraxılışında xüsusi çəkisi 2.5 faizə, sənaye məhsulunda xüsusi çəkisi 0.25 faizə, kənd təsərrüfatı məhsulunda xüsusi çəkisi 25,3 faizə, pərakəndə əmtəə dövriyyəsində xüsusi çəkisi isə 7 faizə bərabər olmuşdur. Adambaşına düşən ümumi məhsul ölkə üzrə orta göstəricidən aşağı olmuşdur. 2011-ci ildə adambaşına düşən ümumi məhsulun həcmi ölkə üzrə 5231 manat olduğu halda, iqtisadi rayonda bu göstərici 983.5 manata, o cümlədən, Astara

rayonunda 1182.1 manata, Cəlilabad rayonunda 1024.9 manata, Lerik rayonunda 759.2 manata, Lənkəran rayonunda 1919 manata, Masallı rayonunda 1000.5 manata, Yardımlı rayonunda isə 674.5 manata bərabər olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, 2003-2011-ci illər ərzində Astara rayonunda ümumi məhsulun buraxılışının həcmi 4.3 dəfə, Cəlilabad rayonunda 2,6 dəfə, Lerik rayonunda 2,9 dəfə, Lənkəran rayonunda 3.4 dəfə, Masallı rayonunda 3.6 dəfə, Yardımlı rayonunda 3.3 dəfə artmışdır. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı üzrə regionun ayrı-ayrı rayonlarında investisiya qoyuluşlarının müxtəlif sahələrdə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulub. Məsələn, Lənkəran rayonunda konserv zavodunda ketçup hazırlama avadanlığının və tomat dolum xəttinin qurulması, müasir çay plantasiyalarının salınması, intensiv bağçılıq təsərrüfatlarının yaradılması, 18 ha texniki sort pomidor təsərrüfatının yaradılması, intensiv sitrus bağlarının salınması, çayçılığın inkişafı istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi, Lənkəran Regional Aqrar Elm və İnnovasiya Mərkəzində elmi-tədqiqat təcrübə-sınaq-təlim mexanizminin qurulması, işsiz, xüsusilə əmək qabiliyyətli ünvanlı sosial yardım alan, habelə sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəlməkdə çətinlik çəkən şəxslərin özünüməşğulluq proqramına cəlb olunması işinin davam etdirilməsi, Əlillərin Regional Bərpa mərkəzinin əsaslı təmiri nəzərdə tutulubsa, Astara rayonunda Çay fabrikində yeni xəttin qurulması, çəltik dəyirmanının tikintisi, çəltikçiliyin inkişafı istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının inkişafına xidmət edən infrastrukturun maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, Ərçivan-Artupa-Səncərədi-Alaşa-Züngüləş avtomobil yolunun yenidən qurulması, turizmin inkişafı istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi, Cəlilabad rayonunda Xalça fabrikinin tikintisi, 600 ha ərazidə yaradılmış heyvandarlıq üzrə mövcud aqroparkın genişləndirilməsi, 185 ha sahədə kartofçuluq təsərrüfatının yaradılması, süd və ət emalı sahələrinin yaradılması, taxılçılıq məhsullarının (bərək buğda) istehsalı üzrə 50 ha ərazidə müasir nümunəvi təsərrüfatın yaradılması, "ASAN xidmət" mərkəzinin tikintisi planlaşdırılır. Bu üç rayon üzrə tədbirlərin müqayisəsində həm oxşar, həm də fərqli cəhətlər vardır. Bu da hər rayonun inkişaf dərəcəsiindən, mövcud problemlərindən asılı olmuşdur. Şübhəsiz ki, rayonların iqlim, təbiət, təsərrüfat sistemindəki yaxınlıq da öz təsirini göstərir. Qeyd edilənlər iqtisadi rayonun digər bölgələrində də Dövlət Proqramı çərçivəsində görülmüş işlərin tam spektrini açmağı və təhlil etməyi tələb edir. Tədqiqatda verilmiş göstəricilər Cənub regionunda davamlı inkişafın idarə olunması və qiymətləndirilməsinin ayrı-ayrı sahələr üzrə aparılmasına da ehtiyacın olduğunu təsdiq edir. Bu da Cənub regionu üzrə davamlı inkişafın istehsal və qeyri-istehsal sahələri üzrə tədqiqatının vacibliyinin təsdiqidir.

Ədəbiyyat:

1. Ələkbərov U. Davamlı inkişaf və ekoloji sivilizasiyanın idarə edilməsinin əsasları. Bakı, "Təhsil", 2017, 176 s.
2. Nəsiboğlu M. Ekoloji təhlükəsizlik və ətraf mühitin monitorinqi// İdman və ətraf mühit. Seminar materialları. Bakı MOK nəşri, 2009. -S.14-16
3. Agenda 21 the UN Programme of action from Rio. 1992
4. Всемирная стратегия охраны природы, 1980 /World Conservation Strategy.IUCN, UNEP and WWF. 1980.
5. Heydər Əliyevin 15 iyun 1993-cü ildə Milli Məclisdə çıxışı // https://az.wikisource.org/wiki/Heyd%C9%99r_%C6%8Fliyevin_15_iyun_1993-c%C3%BC_ild%C9%99_Milli_M%C9%99clisd%C9%99_%C3%A7%C4%B1x%C4%B1%C5%9F%C4%B1
6. Медоуз Д.Х., Медоуз Д.Л., Рандерс Й. Пределы роста. -М.: Прогресс, 1994. –314 с.
7. Алакбаров У. Основы управления инклюзивным развитием. Баку, "Təhsil", 2018, 216 с.

SUMMARY

REGIONAL ASPECTS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Tahirli F.I.

*Doctoral student of the Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Azerbaijan*

This article provides a brief overview and history of the concept of "sustainable development". Furthermore, the author has researched the common features and peculiarities of sustainable development as well revealed the reasons for opinion diversity.

The research clarifies the global and local structure of sustainable development. The article confirms the hierarchy of this structure. The author scrutinizes the process of sustainable development at a different state level and its structural foundation. The regional projection of sustainable development in the Republic of Azerbaijan is based on the experience of the Southern region. The author defines the spheres of high potential for developed and developing districts of the region. The article partially analyzes the issues of district distribution of the region for sustainable development.

Keywords: *sustainable development, region, sustainable development goals, ecology, the economic growth*

РЕЗЮМЕ

ПРОЕКЦИЯ АСПЕКТА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА

Тахирли Ф.И.

*Докторант Академии Государственного Управления
при Президенте Азербайджанской Республики*

В этой статье предоставлен краткий обзор о формировании понятия «устойчивое развитие», об истории возникновения концепции «устойчивое развитие». В то же время сравниваются общие черты и отличительные признаки устойчивого развития, приведенные в различных определениях, выявляются причины возникновения разнообразия мнений. В процессе исследования излагаются глобальные и локальные структуры устойчивого развития. Подтверждается иерархичность этой структуры. Рассматривается вопрос о принятии устойчивого развития на отдельном государственном уровне и становлении его структуры. Проектирование устойчивого развития регионов в Азербайджанской Республике осуществляется по Южному региону. В различных районах региона определяются развитые сферы или сферы с высоким потенциалом развития. Частично анализируются вопросы становления устойчивого развития по районам региона.

Ключевые слова: *устойчивое развитие, регион, цели устойчивого развития, экология, экономический рост*